

Геннадій Боряк

Інформаційна інфраструктура суспільства й ретроспективні документальні ресурси

(інтеграційні підходи та археографічна діяльність)

Г роміздкий та застарілий науково-довідковий апарат архівів і бібліотек не здатний діяти так, як того потребує сучасний міжнародний та конкурентноспроможний науково-інформаційний рівень. Україна не ефективно використовує величезний потенціал документальної спадщини України, що зберігається в численних архівних,

бібліотечних та музейних документальних сховищах, зумовлене не лише низьким рівнем використання інформаційних ресурсів, а й недосконалою, початковою стадією організації науково-інформаційної інфраструктури нашого суспільства. Тому проблема використання документально-інформаційних ресурсів має два аспекти: перший - науково-комунікативний, пов'язаний зі створенням документальної системи другого рівня (довідково-пошукової та науково-інформаційної «надбудови», що дає змогу здійснити посередницькі функції між документною інформацією та її користувачем); другий - інформаційно-комунікативний, зумовлений розвитком інфраструктури, побудовою інформаційних систем і мереж, агенцій та установ, котрі відповідають за наповнення баз даних (БД), підтримку та розповсюдження інформації.

Таким чином, загальна проблема розгалужується на дві: методології та методики створення максимально повної й зручної в практиці системи взаємопов'язаної багатоаспектної довідкової інформації про склад і зміст документальних фондів та проблему її швидкого надання через комунікаційні засоби. До них можна віднести традиційні форми (карткові каталоги, описи, огляди, друковані видання - покажчики, каталоги тощо), комп'ютерні системи. Розвиток єдиної методології архівно-археографічної репрезентації інформації і можливість її комп'ютерної обробки, зберігання та використання спричинює різке зростання обігу інформації, що є головною проблемою українських спеціальних історичних дисциплін документально-інформаційного циклу (бібліографії, камеральної археографії, кодикографії та документознавства).

У сучасних дослідженнях перетинаються терміни, які не завжди відповідають закону тотожності понять. Тому для усунення термінологічних суперечностей у науковому апараті кількох наук доцільно чітко визначитися з поняттями, що є інструментом нашого дослідження. Передусім це стосується узагальнених понять: *документально-інформаційні ресурси України, документальні джерела першого документального рівня та документальні джерела другого документального рівня,*

Йдеться про актуальне завдання сучасної історичної науки - розвиток і взаємодоповнення форм і методів організації історико-архівної та рукописної інформації і їх введення в обіг на різних рівнях.

науково-інформаційні документальні джерела, архівні документальні системи й архівні інформаційні системи.

Поняття *документально-інформаційні ресурси України* охоплює документні фонди власне ретроспективних джерел та інформацію про них у будь-якому вигляді.

Під *документальними фондами* або *документальними джерелами* розуміється вся сукупність джерел, що фіксують суспільні відносини й можуть бути охарактеризовані як історичні джерела, подані на матеріальних носіях у формі документа.

Згідно з нашим уявленням про документально-інформаційні ресурси як джерело для підтримки функціонування держави, вони розподіляються на три типи за формою (способом організації інформації) і змістом комунікативних зв'язків з державою та суспільством:

перший - *документальні джерела першого документального рівня постійного зберігання;*

другий - *поточні документальні джерела першого документального рівня;*

третій - *документальні джерела другого документального рівня.*

Документальні джерела першого документального рівня постійного зберігання - це сукупність первинного джерельного масиву документів, який уже накопичився в архівосховищах, бібліотеках, музеях, приватних колекціях і є частиною національного архівного та бібліотечного фонду України. Ці документи виділено з загального потоку документів як національно пріоритетні для історико-культурологічної та державної ідентифікації країни, описано й поставлено на постійне зберігання та державний облік і створюють архівні фонди (головна ознака). Вони є ретроспективними джерелами первинного документального рівня. Це - сталий фонд джерел постійного зберігання, закріплений Законом про Національний архівний фонд та Законом про бібліотечну справу, прийнятими в 1993 - 1994 рр. (останній закон, до речі, не включає головне поняття *бібліотечного фонду* як національного бібліотечного ресурсу; тому на часі підготовка нового закону про фонд як національну й державну власність та об'єкт бібліотечної діяльності)¹.

Поточні документальні джерела першого документального рівня складаються з тих, що активно обертуються в сучасному поточному діловодстві різних установ, накопичуються в творчих колективах, наукових

¹ Закон України Про Національний архівний фонд і архівні установи. - К., 1994 (окремий відбиток).

товариствах, а також зі створюваних та нагромаджуваних в архівах, які належать приватним особам. Як правило, це неопубліковані матеріали, продукція малої поліграфії, не реєстровані під час їхнього обігу державними службами - архівами (іноді лишаючись поза межами номенклатури діловодства) та бібліотеками (реклами, проспекти, пам'ятки тощо). Ці поточні документи діючого характеру є джерелом для першого типу, але лише частина з них потрапляє на постійне зберігання в архіви й бібліотеки і набуває ретроспективного характеру. В останніх «Основних правилах роботи державних архівів» (вийшли ще за часів СРСР), вони характеризуються як *документальні фонди*².

Документальні джерела другого документального рівня - це сукупний комплекс пошуково-довідкових документів та науково-довідкових і науково-інформаційних систем, що містить у собі інформацію про масив первинних документів («вторинна документна інформація»). Вони надають довідкову інформацію про документи та їх комплекси, тому є джерелами вторинного документального рівня, які в сучасній архівній науці та бібліотекознавстві підведені під узагальнене поняття *науково-довідковий апарат (НДА), науково-пошуковий апарат* тощо. Принципи його організації досить нечіткі, хоча існує величезна архівознавча література, де розглядаються питання його створення та існування, а організація визначається єдиними правилами роботи державних архівів і положенням про системи каталогів бібліотек. У Правилах та Положеннях узагальнюються обов'язкові (науково-обліково-пошукові) форми НДА та рекомендовані (науково-інформаційні) види документів, які можуть варіюватися з огляду на характер фонду і потреби користувачів.

Документальні джерела другого документального рівня можна поділити на системи документів про ретроспективні фонди усталеного характеру та про поточну документну інформацію, що діє і видозмінюється кількісно й якісно, залежно від діяльності суспільства, установи, людини. Документи поточного й постійного первісного рівня з об'єктивних/суб'єктивних причин часто гинуть (внаслідок необережного зберігання, як «нецікаві» для історії та культури, чи як ті, що втратили актуальність для власника або утримувача; через знищення як матеріали, що спричиняють дискредитацію, та ін.) і не залишаються на постійне зберігання, але фіксуються в каталогах, списках, реєстрах, інших інформаційних виданнях або рукописних документах. Тому документи та системи вторинного документального рівня мають не тільки довідково-інформаційне, а й науково-інформаційне та джерелознавче значення, і, залежно від контексту, можуть мінятися місцями. Існування документів поточного характеру - процес об'єктивний і кожен з цих документів є об'єктивним фактом відображення щоденної діяльності соціального організму. Як документознавче явище вони залишають певні «сліди» в комунікаційних потоках та виконують соціальні інформаційні функції.

Постійність чи тимчасовість документів (особливо в архівознавстві) зумовлюють і методику архівних та бібліотечних процедур науково-технічного опрацювання, обліку, зберігання й археографічного камерального опрацювання документів та їх груп (або каталогізації).

Не менш важливою для визначення методик є класифікація джерел первинного документального рівня за призначенням - на соціально-політичні, фінансово-економічні, науково-технічні, культурологічні, на комерційні та некомерційні, а також за іншими принципами і на будь-яких інших засадах, що виникають у процесі діяльності людини та суспільства.

Науково-інформаційні документальні джерела характеризують некомерційну соціально-політичну, фінансово-економічну, науково-технічну, культурологічну документальну інформацію, яка потребує наукової обробки та визначення її державою. *Джерела другого документального рівня* в узагальненому вигляді репрезентують, структурують, адаптують первинні джерела до сучасних потреб і тим самим визначають предметність та оперативність пошуку інформації. Тому створення науково і методологічно єдиної системи джерел другого інформаційного рівня в документальних ресурсах є неодмінною умовою актуалізації архівних та бібліотечних фондів. Єдність методології має базуватися на єдиних закономірностях відтворення інформації одних документальних систем в інших - науково-інформаційних у широкому їх розумінні.

Уся наша діяльність пов'язана з використанням документів як носіїв інформації, її фіксацією в документах і документуванням інформації для різних документальних систем. Світ документів як глобальне явище, система соціального типу й навіть *документне середовище ноосфери* є об'єктом міждисциплінарних досліджень і новітніх метатеорій³.

Документні потоки в суспільстві визначали ритми його функціонування. Порушення системи циркуляції інформації мають різко негативні наслідки для суспільства. Від того, як розв'язуються проблеми пошуку, опису й наукової обробки документів, їх публікації та наукової археографічної інтерпретації залежить існування демократичної держави. У комунікаційному процесі введення знань до наукового та соціального обігу не менш важливі засоби передачі наукової інформації, що відіграють роль посередника. Вони визначають оперативність цього процесу, а отже, й можливості впливу на розвиток держави.

До поняття *інформаційної інфраструктури суспільства*, на нашу думку, належить віднести не лише бази й банки даних та мережі, які здійснюють доступ до інформації, а власне *архіви й бібліотеки, що зберігають первинні документи й володіють фондами - своєрідними документальними архівними та бібліотечними системами*. Разом - це сукупний великий масив соціальної інформації.

Інтеграційний підхід єдино можливий для розв'язання проблем організації та використання будь-якої інформації в інтересах суспільства й держави. Підступи до нього вже здійснювалися в деяких *бібліотекознавчих і бібліографознавчих працях*, що виникли на межі

² Основные правила работы государственных архивов СССР. - М., 1984. - С.22.

³ Воробьев Г.Г. Документ: информационный анализ - М., 1973; Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Научные коммуникации и информатика. - М., 1976; Соколов А.В. Информационный подход к документальной коммуникации. - Л., 1988; Гельман-Виноградов К.Б. Документальная память ноосферы как новый объект познания (к постановке проблемы) // Междунар. форум по информации и документации. - 1992. - Т. 17. - № 1. - С. 8-16.; його ж: Пространственная одиссея документов как глобальное явление // Отечеств. архивы. - 1992. - № 6. - С. 24-29.

інформатики й бібліотеко- та бібліографознавства⁴.

Процес введення інформації до наукового обігу має дві фази: наукове опрацювання документів з метою їх інформаційного уявлення (визначення основних інформаційних атрибутів документа - автор, назва, дата, зміст, обсяг, місце створення, форма документа, носія тощо - на документному рівні) та інформаційна репрезентація, подання інформації про документ, групи чи комплекс документів для використання інформації в різних цілях (створення каталожної або інформаційної статті, що включає основні інформаційні атрибути документа та його пошукові ознаки).

Щодо *бібліографічної інформації*, то процес опису здійснюється на стадії бібліографування книжки, яка вже має основні інформаційні атрибути (вихідні дані, що їх фіксує титул, анотація та зміст). Тобто, *бібліографування є процесом організації вже існуючої основної змістової та кількісної інформації про книгу*.

Джерелознавчий і археографічний опис суттєво відрізняється від бібліографічного за змістом, передусім тим, що рукописні документи не мають вихідних даних або мають їх частково. Основні елементи опису та інформаційні атрибути визначаються не автором, а архівістом й археографом, який сам встановлює автора, назву, дати, обсяг, оригінальність, зміст тощо. А в разі групового опису документів, тобто загальноприйнятого в архівній практиці (справа є найпоширенішою формою опису документів в архівній практиці), - усі елементи визначаються архівістом⁵.

Лише після наукового опрацювання і складання науково-джерелознавчого опису документа можна працювати над інформаційною репрезентацією в певному каталозі, інформаційній системі або інформаційному виданні, тобто, власне, над створенням каталожної чи інформаційної статті. На відміну від *бібліографічного опису*, опис археографічний навіть на стадії інформаційної репрезентації не може бути чітко стандартизованим. Видове розмаїття рукописних та архівних джерел на кілька порядків вище за різноманітність друкованої продукції, в якій уніфікація видів і типів видань відпрацьовувалася століттями. Тому, природно, в певних частинах структура бібліографічного та археографічного описів окремого документа не збігатимуться.

Принципово відрізняються й колективний опис в археографії та серіальний у бібліографії. В археографії склалася система зведеного опису споріднених груп документів, але поняття спорідненості впливає з предметно-тематичного або хронологічного принципу об'єднання документів, а в серії «об'єктом складання бібліографічного опису є серіальне (періодичне, те, що

продовжується, та серійне) у цілому або група його номерів»⁶.

Тому вся сукупність процесів створення системи науково-довідкового апарату і науково-інформаційних та науково-пошукових систем в архівних документальних системах і серед документальних джерел другого документального рівня не лише методологічно, а й методично відрізняється і є значно складнішою за проблему створення бібліографічних джерел другого документального рівня. Ці складнощі пояснюють і той факт, що в усіх країнах початок національного документального реєстру був пов'язаний з бібліографічними виданнями та, останнім часом, - базами даних саме бібліографічної інформації.

У камеральній археографії ці фази наукового опрацювання архівних та рукописних документів з метою їхнього інформаційного подання й інформаційної репрезентації для включення в науково-інформаційні системи мають різні наукові функції і не збігаються за структурою опису, археографічного визначення та каталогізації. З точки зору введення первинних джерел до наукового обігу бібліографічне опрацювання і включення в *бібліотечні каталоги* є скоріше технічною, ніж науковою роботою, враховуючи відповідні ГОСТи та правила, побудовані на багаторічному досвіді уніфікації власне тому, що книжка є найпростішим документом з погляду визначення основних інформаційних атрибутів. Останнім часом ці стандарти стали набагато вимогливішими, оскільки створюються формати для комп'ютерних технологій⁷.

Для архівного опису й досі немає узгоджених стандартів, хоча розробляються відповідні правила уніфікації опису для спеціальних видань і систем, що дають змогу уніфікувати систему опису з точки зору наявності певних рубрик та послідовності структури опису. Для процесу створення науково-інформаційної

⁶ Библиографическое описание документа: Общие требования и правила составления. ГОСТ 7.1.-84. - Госкомитет по стандартам. - М., 1984. - С. 25.

⁷ ГОСТ 7.0-84. Библиографическая деятельность: Основные термины и определения. - М.: Изд-во стандартов, 1985. - 24 с.; ГОСТ 7.1-76. Библиографическое описание произведений печати. - М.: Изд-во стандартов, 1977. - 62 с.; ГОСТ 7.1-84. Библиографическое описание документа: Общие требования и правила составления. - Взамен ГОСТ 7.1-76. - М.: Изд-во стандартов, 1984. - 77 с.; Cataloguing Rules. Author and Title Entries / Comp. by Committees of the Amer. Libr. Assoc. and the Brit. Libr. Assoc. - London, 1908. - 88 p.; Anglo-American Cataloguing Rules: North-American Text / Prep. by the American Libr. Assoc. etc. - Chicago, 1967. - 400 p.; Anglo-American Cataloguing Rules / Ed. by M.Gorman, P.W.Winkler. Prep. by the American Libr. Assoc. etc. - London, 1978. - 620 p.; Anglo-American Cataloguing Rules. 2nd ed., 1988 revision. - Chicago: ALA, 1988. - 620 p.; Guidelines for Authority and Reference Entries / Rec. by the WG on an International Authority System. - London, 1984. - 40 p.; ISBD (M): International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications. - London, 1987. - 62 p.; UNIMARC: Universal MARC format. 2nd ed. - London, 1980. - XII, 131 p.; UNIMARC / Authorities. Universal Format for Authorities / Recommended by the IFLA Steering Group on a UNIMARC Format for Authorities. Approved by the Standing Committees of the IFLA Sections on Cataloguing and Information Technology. - Muenchen etc., 1991. - 80 p.; Authorities and standards in a changing world. Pt 2 // Int. Cataloguing. - 1982. - N 4. - P. 41-44.

⁴ Зокрема в працях російського вченого А.В.Соколова, якому належить розробка інформаційного підходу до документальної комунікації: Соколов А.В. Библиографическая информация как разновидность фактографической информации // Сов. библиогр. - 1983. - № 5. - С. 39-46; його ж. Информационные потребности и информационный подход к потребностям // Теория и практика формирования и использования информационных ресурсов: Материалы семинара. - М., 1989. - С. 80-88; його ж. Информационный подход к документальной коммуникации. - Л., 1988. - 187 с.

⁵ Дубровіна Л.А. Опис рукописних книг: бібліографія, археографія, кодифікація? // Бібл. вісн. - К., 1993. - № 1/2. - С. 12.

статті архівного документа або групи документів для інформаційних комп'ютерних систем характерним є пристосування до бібліографічного опису⁸.

Цілком закономірно, що важко стандартизувати опис архівних та рукописних документів у повному джерелознавчому значенні. Певні труднощі виникають із-за величезних обсягів архівної інформації первинного документального рівня, що унеможливають повну інформатизацію архівного фонду на національно-документальному рівні. Але це не означає, що необхідно принципово відмовитися від комп'ютеризації інформації документального рівня. Більше того, для локальних і спеціальних інформаційних систем та систем НДА архівів цей шлях надзвичайно перспективний. Актуальні проблеми сьогодення диктують необхідність створення спеціальних БД (наприклад, для нагальних проблем соціального забезпечення - кадрово-пенсійні, генеалогічні тощо).

Важливі також розробки наукових напрямів, присвячених системам інформування і підготовки масиву наукової інформації вторинного рівня, публікації джерел, довідників, інших науково-інформаційних видань, створенню баз і банків даних та проведенню спеціальних робіт для збереження не лише первинних документів як матеріальних фактів, а й інформації, яку вони містять - у вигляді публікацій текстів та обліково-довідкової інформації і БД.

Розвиток та взаємодоповнення форм і методів організації історичної архівної та рукописної інформації і їх введення в обіг на різних рівнях, як первинного (тобто, рівня писемного або друкованого джерела й будь-якого конкретного документа), так і вторинного (тобто, рівня узагальнення інформації про первинні документи в різних за призначенням та видами документах науково-довідкового характеру (каталоги, довідники, покажчики, огляди, путівники, літописи тощо), - є актуальним завданням сучасної історичної науки.

В усіх цивілізованих країнах переконалися в необхідності створення на національно-державному рівні і за державної підтримки єдиної системи інформування та серії зведених архівних і бібліотечних довідників, репертуару національної бібліографії, реєстру архівних матеріалів; причому, здійснили не лише наукові розробки єдиних теоретичних та методичних принципів збирання, опису, публікації національної спадщини (рукописних документів, друкованих видань), а й національні програми щодо її обліку, опису, видання, зберігання - і в традиційних методах, і в національних взаємопов'язаних комп'ютерних системах.

Ще в 70-х роках у бібліографії, а в 80-х - в архівній справі методичні та організаційні рішення стосовно інформаційних систем були узгоджені на міжнародному рівні. Функції міжнародної координації й стандартизації в галузі бібліографічної та археографічної роботи були

покладені на відповідні підрозділи та бібліографічні й архівні комісії ЮНЕСКО. Існують міжнародні установи, що координують і допомагають розвиткові міжнародних комунікацій у галузі бібліографічної та архівної інформації, як, наприклад, Міжнародна федерація бібліотек та Міжнародна рада архівів при ЮНЕСКО. Практично всі цивілізовані країни вже мають зведені національні бібліографії та зведені архівні довідники у вигляді опублікованих серій і національних БД, а також відповідні агенства, що підтримують, розвивають і забезпечують методичне й організаційне керівництво цими процесами. Прикладом такого підходу можуть бути США, Англія та інші країни, які мають національні й міжнародні зведені автоматизовані БД бібліографічної та архівної інформації.

Завдяки систематичному й безперервному едиційному процесові й створенню довідкових видань та інформаційних систем національного й державного рівнів (у всіх країнах така діяльність розглядалась як передумова державотворення) на сьогодні майже всі європейські народи мають фундаментальні інформаційні масиви документальних архівних і книжкових джерел науково-довідкового характеру, інформаційні системи та серійні видання, які охоплюють документи з найдавніших епох до теперішнього часу⁹. Частина з цих довідкових видань започаткована ще в XIII ст. і продовжується досі як необхідна складова розвитку нового суспільства. Україна помітно відстала в цьому процесі.

У цивілізованих країнах проблема створення інформаційної інфраструктури розв'язана. Ця структура фактично діє протягом останніх 30 років; її існування зумовлюється потребами суспільства і створюється в міру необхідності оперативного отримання відповідної інформації для різноманітних владних рішень. Подолання суперечностей між вузькофаховим підходом до інформатизації й реальною державною структурою бібліотечної та архівної інформації, інтеграція первинних ресурсів і вторинних документів є найважливішим завданням створення інформаційного суспільства для України.

Отже, до інформаційної інфраструктури необхідно включати і сховища інформації, й первинні та вторинні документи, які можуть бути репрезентовані в традиційному (шляхом публікації) та в комп'ютерному (як повнотекстові бази і як БД вторинної інформації) вигляді, що відкриває можливості здійснити первинний пошук інформації¹⁰.

⁸ Guidelines for Arrangement and Description of Archives and Manuscripts: A manual for historical record programs in New-York State /New-York State Archives and Record Administration. - New-York, 1991. - 35 p.; Hensen S.L. Archives, Personal Papers and Manuscripts. A cataloguing manual for archival repositories, historical societies and manuscript libraries / Manuscript Department Duke University Library. - Chicago, 1989. - 196 p.; MARC for Archives and Manuscripts. The AMC Format by Nancy Sahli // The Society of American Archivists. - Chicago, 1985. - 247 p.

⁹ Йдеться про створення національних корпусів документальних публікацій у вигляді багатотомних (подекуди продовжуваних і досі) фундаментальних видань під схожими назвами «Монумента ... Гісторіца» і подібними їм («Монумента Юерманіас Гісторіца», «Монумента Гунюаріас Гісторіца», «Монумента Полоніас Гісторіца», «Монумента Романіас Гісторіца», «Фонтес рерум Богеміцарум», «Доцументе Буцовіненс», «Доцумента Романія Гісторіца», «Доцументе прівінд історія Романіісі», «Доцументе прівіторс ла історія Романіілор» та ін.). До названих примикають корпусні та видові документальні зводи, які практично повністю вичерпують певні види і комплекси джерел («Сцріпторес Рерум Полоніцарум», «Монумента Гісторіцо-Йурідіца Славорум Мерідіоналіум», «Ветера Монумента Славорум Мерідіоналіум», «Апта Саніторум» тощо).

¹⁰ Автократов В.Н. Некоторые теоретические вопросы архивного описания // Актуальные проблемы архивоведения и документоведения. Естественнонаучные вопросы архивного дела. - М., 1981. - С. 203.

Закономірно виникає питання про збереження не тільки державних документальних ресурсів, а й про національну документальну спадщину України, про документальну «україніку» як документальне надбання народу, тобто питання не лише державної ідентифікації у світовому просторі, а й національної ідентифікації.

Визначення поняття національного документального архівного фонду *україніка* та її інформаційне подання, з огляду на історичну долю України, є завданням теоретично складним, а практично - таким, що потребує постійного аналітичного осмислення при щоденній роботі, спрямованій на створення археографічної *україніки*. Остання може охоплювати як едиційну, так і камеральну галузі діяльності наукових колективів.

Оскільки державну визначеність Україна отримала нещодавно, виникає необхідність розмежування понять державного та національного документального фонду й обмеження останнього сферою національної культури. При цьому слід враховувати й величезні сфери пограничних перетинань з іншими культурами, що впливали на формування культури українського народу. Вибір основних принципів виокремлення документальних джерел для археографічної *україніки* (тобто, для реєстрації та археографічного опису в інформаційних системах і науково-довідкових виданнях) має базуватися на засадах якнайширшого охоплення джерел за комплексними ознаками.

Правомірність такої постановки питання, на нашу думку, зумовлюється тим, що під час розв'язання цієї складної проблеми всі класифікаційні обґрунтування формально-логічного принципу мають підтверджуватись історичним контекстом та аналізом походження джерела. Перша теза - (теза мови) практично «не діє» для історичних писемних документів. Друга теза - територія. Третя - хронологія охоплення документів і визначення нижньої межі обліку документальних пам'яток, що належать до національного документального фонду, - також не може бути визначеною формально. Четверта теза - носії національної культури - не може бути зіставлена з національністю особи, оскільки багато діячів, які працювали на ниві української національної культури, не були українцями за походженням. Тому виникає необхідність розробки методологічних підходів до постановки і розв'язання проблеми «документальної *україніки*» як наукової і водночас - як науково практичної діяльності.

Національно-програмні положення та діяльність, спрямована на створення документальних джерел другого документального рівня та науково-інформаційних систем на засадах єдиного теоретико-методологічного й методичного інструментарію, націлена не лише на найскоріше, найповніше використання документальних ресурсів, а й на фізичне та інтелектуальне врятування для нащадків історичних духовних здобутків українського народу.

Перша предметна галузь, що потребує розгляду в контексті формування єдиної системи науково-інформаційних документальних джерел, є *визначення ареалу документальної *україніки**, її складових, обсягу поняття та сфери дії¹¹. Виникає необхідність визначен-

ня та розмежування понять *друкована, бібліографічна, археографічна, архівна, рукописна *україніка**, створення теоретико-методологічних засад та методики археографічного дослідження і реконструкції документальної джерельної спадщини як частини Національного документального фонду України. Перші кроки в цьому напрямі нещодавно зроблено в публікаціях В. Омельчука та Я. Дашкевича¹².

Другою важливою предметною галуззю є аналіз архівних та рукописних документальних фондів як джерельних систем, визначення понять архівних документальних систем первинного й вторинного рівнів, історії та принципів їхнього формування, організації, обліку, можливих методик використання. Класифікація існуючих первинних документальних систем за принципами організації і за видами й типами архівних документів як об'єкта комплектування, зберігання та описування - це база для основних напрямів археографічної роботи, спрямованої на створення вторинних джерельних систем науково-інформаційного типу. Увага має бути зосереджена на розкритті генетичних принципів формування документальних та науково-інформаційних систем: принципі архівного походження, який передбачає осмислення історії виникнення, формування і зберігання документів фонду або колекції в його системності та цілісності як окремої документальної системи, а також принципах цінності, раціональності, адекватності, взаємозв'язку, взаємодоповненості тощо, які мають характеризувати архівні інформаційні масиви формалізованих даних.

Неодмінною умовою вирішення цих завдань є розвиток археографії, джерелознавства та документознавства як дисциплін документально-інформаційного циклу і, передусім, - археографії.

Особливо актуальною стає проблема узагальненої методики камерально-археографічного аналізу та системи опису всієї сукупності документальної спадщини України з метою реєстрації документальних артефактів, а також реконструкції втрачених документальних джерел, що значно впливає на розвиток нашого суспільства.

Камеральна археографія покликана розробляти методи аналітико-синтетичного опрацювання писемних джерел, розглядуваних як сукупність процесів перетворення ретроспективної документної інформації та її фіксації в археографічній описовій статті науково-інформаційного вторинного документа. Процес перетворення (або камеральної обробки документа) складається з джерелознавчого аналізу інформаційних атрибутів певного джерела або груп та комплексів джерел і виділення необхідних даних для наукової репрезентації інформації. Об'єктом камеральної археографії як одиниці опису може бути окреме джерело, група джерел, комплекс архівних матеріалів, а також фонди, їх комплекси, архіви й будь-які інші комплексні масиви документів, що підлягають класифікуванню за різними системами. Відбір їх визначається потребами

¹² Див.: Омельчук В.Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. - 1995. - №5 - С. -13; Дашкевич Я. Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Репертуар української книги. 1798-1916: Матеріали до бібліографії. - С. III-XIII; його ж: Українознавство, україністика, *україніка*: Еволюція понять та їх майбутнє // Другий Міжнар. конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді та повідомлення. Історіографія українознавства, етнологія, культура. - Львів, 1994. - С.3-8.

¹¹ Проблему поняття «документальна *україніка*» було нами розглянуто в статті: Документальні ресурси національної та державної спадщини України: Бібліографічна, кодикографічна та археографічна «*україніка*» (сфери дії та розмежування понять) // Рукописна та книжкова спадщина України. - К., 1995. - Вип. 3.

розвитку української держави, культури, науки, освіти.

Виділення пріоритетного напрямку камерально-археографічної діяльності, уособленого в понятті *археографічна україніка* як документально-інформаційної системи вторинного науково-довідкового рівня, розробку концепції, програми та шляхів її реалізації необхідно розглядати як основу подальшого розвитку документально-інформаційної інфраструктури нашого суспільства. Головною методологічною проблемою є розробка питань архівознавчого, археографознавчого та інформаційного забезпечення

Національної архівної інформаційної системи України (НАІС) як складової «Археографічної україніка». Першочерговим ми вважаємо побудову основної археографічної концепції НАІС і теоретико-методологічних та методичних засад археографічного опису як джерелознавчого методу розкриття змісту та складу документальних архівних систем за допомогою нових інформаційних технологій і створення національної зведеної бази даних архівної та рукописної інформації України.

Оксана Матвієнко

ВИМОГИ ДО ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ (для бібліотечних процесів)

Розкривається сучасна тенденція - спільне використання ресурсів та досвіду під час автоматизації бібліотечних процесів.

Зараз, коли чимало бібліотек та інформаційних служб готові до етапу вдосконалення, необхідно визначити деякі положення щодо систем автоматизації.

Кожна з них має відповідати певним характеристикам¹. Йдеться про гнучкі та оперативні засоби каталогізації; можливість завантаження записів від зовнішніх джерел; контроль книговидачі; систему комплектування; доступ до зовнішніх баз даних (БД) та систем електронної пошти тощо.

Безперечно, що програмне забезпечення залежить від матеріальних можливостей установи.

Нині бібліотеки кооперуються і створюються бібліотечні мережі.

Оскільки в діючих у нас програмних засобах (ПЗ) для автоматизації бібліотечних процесів, на жаль, не враховані специфічні вимоги сучасних бібліотечних технологій, то в майбутньому може виникнути чимало проблем.

ПЗ здебільшого є «закритими», тобто такими, що пропонують певний стандартний набір полів і не дають змоги змінити структуру БД - доповнення полів до вже існуючої структури або їх модифікацію. Особливо це стосується програм, реалізованих засобами dBase-

подібних СУБД. Вони не відповідають вимогам MARC-формату по підтримці повторюваних полів та підполів (поля тільки фіксованої довжини), не мають засобів експорту/імпорту і потребують конверторів.

Використання навіть в одній бібліотеці, підрозділи якої не сполучені в локальну мережу, різних пакетів програм, котрі не мають засобів формування файлів обміну, призводить до невиправданого дублювання. Замість того, щоб передати дані на магнітному носії з одного відділу бібліотеки в інший, наприклад, з відділу обробки до відділу зберігання, і під'єднати їх за допомогою засобів імпорту до БД, останній змушений вводити ті ж самі дані.

У разі переходу на нові ПЗ необхідно перевірити: систему на «відкритість»; основну підсистему (тобто, каталогізації), що повинна мати елементи, без яких неможливо створити каталог: введення даних у MARC-форматі, контроль за достовірністю інформації (авторитетний контроль) і засоби експорту/імпорту файлів, що відповідають стандартам на обмінні формати Міжнародної організації по стандартизації ISO 2709 для додавання записів із зовнішніх БД²; засоби

пошуку (можливість використання булевих операторів, пошуки по вільному тексту, по обмеженому терміну пошуку); систему на можливість підтримки повнотекстових БД, тобто чи є обмеження на довжину запису і об'єм БД; чи є обмеження на повторюваність полів; роботу в мережі.

Нині, коли співіснують традиційні та нові інформаційні технології, бажано, щоб автоматизована система (АС) виконувала й звичні бібліотечні операції, приміром, такі, як друк каталожних карток у ГОСТ 7.1-84.

БД часто проектувались інтуїтивно, не враховувалися вимоги стандартів на формат бібліографічного запису (БЗ). Наслідок: створені при цьому файли БЗ не збігаються з вимогами MARC-формату і не можуть бути завантажені в нові ПЗ, що спричинює їх модернізацію. Як правило, програмні продукти не мають засобів конвертування з одного формату в інший та засобів експорту/імпорту у форматі ISO 2709. Єдиною з розповсюджених в Україні систем, що має ці засоби, є CDS/ISIS. Вона дає змогу конвертувати записи довільного формату у MARC-формат і створювати файл обміну в форматі ISO 2709 для обміну з іншими системами, що підтримують такі файли.

Однофункціональні системи поступаються інтегрованим автоматизованим бібліотечним системам (АБС), кожна може забезпечувати

¹ Robin T. Harbour. *Managing Library Automation*. - Aslib, 1994. - 50 p. - ISBN - 851423-36-1.

© Матвієнко Оксана Володимирівна, Київ, 1996

² Матвієнко О.В., Цивін М.Н. До питання про формат UNIMARC (критерій для вибору програмних засобів для ведення бібліографічних баз даних) // Бібл. вісн. - 1995. - №4. - С.5-6.